

De Onderwijzersbond, de eerste beroepsvereniging voor onderwijzers in België (1857-1869)

F. SIMON

I. Inleiding¹

In haar uitstekende en boeiende studie *Bruxelles au XIXe siècle: berceau d'un flamingantisme démocratique (1840-1873)*² wijst E. Gubin op het overwicht van onderwijzers binnen het groepje militant vlaamsgezinden in het Brusselse, evenals op hun begrijpelijke belangstelling en gevoeligheid voor het onderwijs als uitermate belangrijk instrument in de Vlaamse strijd. In dit milieu situeerde zij vluchtig de Onderwijzersbond en diens spreekbuis, de pedagogische periodiek *De Toekomst*³. Precies deze eerste beroepsvereniging voor onderwijzers in België zal in onderhavig artikel centraal staan. De flamingantische onderwijzers worden erin geconfronteerd met enkele van hun beroepsproblemen. We beperken ons hierbij tot het schoolpolitieke (d.i. de verhouding tussen kerk en staat in verband met de verzorging van het onderwijs) en het materiële vlak, wat uiteraard een belangrijk aspect als bijv. het taalonderricht, het meest voor de hand liggende verlengstuk van de vlaamsgezinde actie in het onderwijs, buiten beschouwing laat. Binnen nog uit te voeren onderzoek naar de onderwijskundige belangenbehartiging van de Onderwijzersbond moet deze problematiek in elk geval een bijzondere plaats innemen.

Na een vluchtige schets van de toenmalige schoolpolitiek en van de materiële en morele toestand van de leerkracht lager onderwijs gaan we nader kennis maken met de Onderwijzersbond. Hoe is de vereniging ontstaan? Welke waren de doelstellingen? Wie waren de leiders en de leden? Waarvoor zette de bond zich concreet in? Wat werd bereikt? Dit laatste impliceert de onmiddellijke vraag naar het waarom van de al of niet inwilliging van bepaalde eisen. Daartoe zullen we dan pogen een aantal verklarende elementen aan te brengen.

1. Het artikel is een wat uitgewerkte versie van een voordracht in het Snellaert-comité (23 januari 1980).

2. Bruxelles, 1979 (Crédit communal de Belgique. Collection Histoire Pro Civitate, série in-8°, 56).

3. *Ibid.*, 143, 290-291, 384-385.

II. De onderwijzer

Onder het regime van de wet van 1842 bestonden vier soorten scholen : gemeentelijke, aangenomen, vrije die de officiële inspectie toelieten en geheel vrije. De duidelijke ontwikkeling ging naar een verhoging van het aantal gemeentelijke scholen, dito leerkrachten en leerlingen van deze scholen ten nadele van de andere instellingen. Vanaf de jaren '60 is meer dan de helft van het totale aantal leerkrachten tewerkgesteld in het gemeentelijk onderwijs. Daar bevond zich ook het groeiend aantal gediplomeerden (1980 in 1860, 3680 in 1869). Dit bevoordelen van de openbare scholen staat bekend als de administratieve correctie van de wet van 1842. Deze correctie werd vooral intenser doorgevoerd tijdens het homogene doctrinair-liberale bewind van 1857-1870. Ze maakte deel uit van de doctrinaire strategie om via het staatsapparaat de invloed van de kerk op de samenleving te verminderen.

Zoals bekend domineerde in het pedagogische veld de ideologie van de kerk. Door middel van de opvoeding beoogde de kerk moralisering van het publiek van de volksscholen, het bijbrengen van de waarde arbeid, het aanvaarden van de lage positie in de sociale hiërarchie door het cultiveren van de deugden „nederigheid” en „berusting”. Dit betekende godsdienst op het programma, de doordringing van het onderwijs door de godsdienst, het aankleven van de suppletieve rol van de staat. Men weet dat de doctrinairnen inzake deze laatste twee aspecten niet lieten betijen. Wat betreft pedagogische ideologie viel er echter geen verschil te bespeuren met de kerk. In zijn verhoudingen tot de arbeidersklasse hanteerde de burger immers het beeld van de sociaal, cultureel en moreel inferieure arbeider. Hij benaderde de sociale kwestie louter moraliserend.

Vanaf de tweede helft van de jaren '50 begonnen de radicaal-liberalen in concurrentie te treden met deze dominante ideologie. Ook zij hadden een interpretatiekader voor de sociale ongelijkheden. Kennis vormde hier de basis van de sociale hiërarchie. Niet in de morele maar in de intellectuele inferioriteit lag de sociale inferioriteit van de arbeiders. Onderwijs heette het heilbrengende middel om uit deze onwetendheid te geraken en het individu, c.q. het kind, te emanciperen. Kosteloos en verplicht onderwijs was het middel om de intellectuele achterstand op te heffen en vormde het noodzakelijke complement van de invoering van algemeen stemrecht. Sociale gelijkheid werd nagestreefd, zij het met de restrictie van de erkenning van de feitelijke ongelijkheid. De radicalen wilden het kapitalistische systeem zelf intact laten, maar bemerkten wel dat de problemen zich begonnen op te stapelen. Zij anticepeerden met suggestieve oplossingen voor deze problemen, die hunzelf tegelijkertijd meer politieke macht moesten schenken, zoals bijv. de omlegging van de economische eisen van de gedepriiveerden naar het terrein van het onderwijs. De burgerij werd aangemaand, naast

rijkdom, kennis als machtsfactor aan te nemen. Naar de onderwijspolitiek toe vertaald, betekende deze ideologie o.a. de verdediging van leerplicht en van gelaïciseerd onderwijs. Een herziening van de wet van 1842 drong zich bijgevolg op⁴.

In dit wat te ruw geschetst politiek-ideologische kader kunnen we bijgevolg de kerk plaatsen, die het ideologische terrein beheerst, de doctrinairers, die het staatsapparaat in handen hebben, en de radicalen, die hun campagne inzetten voor complete laïcisering in de zin van verbanning van clerus en godsdienst uit de school. Richten we nu onze blikken op de onderwijzers, meer bepaald de gemeentelijke. Aansluitend op het zojuist geschetste beeld fungeerde er doorgaans een aan de kerk onderworpen onderwijzer. Het optreden van de geestelijkheid in, maar ook buiten de school, woog zwaar op de onderwijzer en plaatste hem op vele plaatsen in een opvallende afhankelijkheid en onderworpenheid. Zijn opleiding alleen al had hem als het ware tot deze toestand voorbestemd. Naast kennisuitbreiding in het algemeen en het aanleren van de specifieke vaardigheden van de uitoefening van zijn beroep, werd voornamelijk aandacht besteed aan algemene persoonlijkheidsvorming en moreel-religieuze opvoeding. Zowel burgerlijke als kerkelijke overheid beoogden de creatie van agenten van cultuuroverdracht en catechisatie. De toegewijde, plichtsbewuste, godsdienstige, deugdzaame, volgzaame, dienstvaardige onderwijzer-(koster) vormde het ideaalbeeld. De dril van het internaat zou o.m. de uit hun sociaal milieu getilde kwekelingen tot dit beeld moeten brengen. Retraites bleven het onderhouden. Aan het begin van zijn carrière kon de onderwijzer bijna onmogelijk de geestelijkheid negeren. Zo fungeerden de bisschoppelijke kweekscholen als plaatsingsbureau voor hun afgestudeerden. Voor een afgestudeerde uit een rijkskweekschool was een aanbevelingsbrief van een geestelijke voor vele te begeven betrekkingen eveneens welkom. Inzake beroepsuitoefening van de onderwijzer lag het in de bevoegdheid van de clerus aanmerkingen te maken op het gegeven godsdienst- en moraalonderricht, maar de geest van de wet schreef eveneens sociale controle voor. Lidmaatschappen van bepaalde verenigingen, het lezen van liberale kranten, de lectuur van bepaalde werken, kortom het hele doen en laten van de leerkracht, zeker in de kleine lokaliteiten, ontsnapte niet aan het speurende oog van de geestelijkheid. Wie kiemen van infiltratie van andere mentaliteiten, andere ideeën in zich droeg, werd in quarantaine gezet⁵.

4. J. LORY, *Libéralisme et instruction primaire 1842-1879. Introduction de la lutte scolaire en Belgique* (Louvain, 1979) 147-157. (Université de Louvain. Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 6e série, fasc. 18); J. NIZET, *La formation des opinions pédagogiques* (Louvain-la-Neuve, 1978) passim.

5. J. LORY, *Libéralisme ...*, 51-64; A. BOSMANS-HERMANS, *De onderwijzersopleiding in België 1842-1884. Een historisch-pedagogisch onderzoek naar het gevoerde beleid en de pedagogisch-didactische vormgeving* (Leuven, 1977), passim (onuitgegeven dissertatie).

De bedenkelijke financiële honorering voor het beroep verzwaarde nog deze afhankelijkheidssituatie, die het sterkst tot uiting kwam op het Vlaamse platteland. De eerste organieke wet op het lager onderwijs van 1842 had een jaarwedde vastgelegd van minimum 200 fr., veranderlijke inkomsten inbegrepen, d.w.z. schoolgelden voor het kosteloze onderricht aan behoeftige leerlingen en het schoolgeld van de betalende leerlingen. Deze veranderlijke inkomsten drukten de onderwijzer in feite nog meer in een afhankelijkheidspositie, waarbij we uiteraard constant de invloed van de pastoor op de bevolking, de potentiële oprichting van een vrije school, voor ogen moeten houden. Dit betalingssysteem hield in dat er veel variatie was tussen de gemeenten. Er bestonden duidelijk fel begeerde plaatsen en andere waar de onderwijzer best zo vlug mogelijk zijn biezen pakte. Het wettelijk minimum werd evenwel via enkele administratieve ingrepen en wettelijke schikkingen in 1855, 1858 en 1863 stelselmatig verhoogd. Ter illustratie enkele cijfers: in 1857 verdiende een gemeentelijke onderwijzer gemiddeld 728 fr., in 1869 1.262 fr., een hulponderwijzer respectievelijk 412 fr. en 1.007 fr., een onderwijzeres 731 fr. en 1.246 fr., een hulponderwijzeres 318 fr. en 899 fr.; in 1863 verdienden nog 74 % van de mannelijke leerkrachten en 84 % van de vrouwelijke leerkrachten minder dan 1.000 fr.; in 1869 waren deze cijfers gedaald tot respectievelijk 28 % en 48 %⁶. Hierbij weze nog aangestipt dat een onderwijzer uit de stedelijke centra doorgaans meer verdiende dan een plattelandsleerkracht. Op zichzelf zeggen deze cijfers eigenlijk niet veel. Wedde staat immers niet gelijk aan inkomen. De echtgenoot of echtgenote kon bijv. meewerken, terwijl toegelaten en niet-toegelaten, maar oogluikend toegestane cumuls schering en inslag waren. In 1863 bezaten 1.095 onderwijzers en 45 hulponderwijzers toelating tot cumuleren. Samen cumuleerden ze 1.556 beroepen, als bijv. gemeentesecretaris, koster of landmeter, die op basis van eigen aangiften gemiddeld 250 fr. 's jaars opbrachten⁷. Het wijd verspreide geven van particuliere lessen is hierin niet opgenomen. Daarenboven dient nog gewezen op een aantal supplementaire voordelen als woning of woonvergoeding, het beschikken over een tuin, vrijstelling van militie en van patentbelasting.

Naast weddeproblemen had de onderwijzer bovenal pensioenperikelen. Op het ogenblik dat hij de pensioenleeftijd van 60 jaar bereikte, was het niet ongewoon dat hij ervoer hoe de jaarlijkse afhoudingen van zijn wedde bestemd voor de provinciale voorzieningskassen, slechts een 200 à 400 fr. 's jaars hadden opgebracht. Dit schrikbeeld van de armoede in de oude dag werd geregeld in de pedagogische tijdschriften afgedrukt. Dat de meeste

6. J. SAUVEUR, *Statistique générale de l'instruction publique en Belgique, dressée d'après des documents officiels* (Bruxelles, 1880) 554-561.

7. *Rapport triennal sur la situation de l'instruction primaire en Belgique, 1861-1862-1863*, 333.

leerkrachten gewoon bleven doorwerken, lijkt meer dan normaal. Was het vooruitzicht op pensioen voor de onderwijzer een triestige aangelegenheid, dan lag er voor de onderwijzersweduwen en soms talrijke onderwijzerswezen nog minder weg. Voor hen zat er dikwijls niets anders op dan gretig gebruik te maken van de opbrengst van inschrijvingslijsten, die tot hun voordeel werden geopend door de collega's van de overledene⁸.

Ten slotte willen we dit schetsmatig beeld van de onderwijzer nog even aanvullen met zijn politieke situatie. In het censitaire België hadden de onderwijzers ongetwijfeld een handicap te verwerken: slechts een minderheid bezat kiesrecht, wat uiteraard niet positief inwerkte op de status. Dit betekent geenszins dat ze zich van de verkiezingen zelf afzijdig hielden. Reeds in het midden van de 19e eeuw achtte de minister van binnenlandse zaken het zelfs verantwoord de onderwijzer op zijn plichten te wijzen „de ne pas se mêler de politique, et surtout de ne point intervenir activement dans les luttes électorales”⁹. Het kiesrecht niet bezitten vormde immers geen beletsel om de taak van kiesdraver op zich te nemen. Anderzijds dient gezegd dat de verlaging van de kiescijns voor de wetgevende en provincieraadsverkiezingen tot het grondwettelijke minimum van 20 fl. (42,32 fr.) wellicht een aantal onderwijzers tot de kiesgerechtigden had verheven. Overdreven zal dit aantal nochtans niet geweest zijn, zoals blijkt uit volgende vluchtige bevindingen. Volgens haar in 1860 gepubliceerd *Manifest*, waarin o.m. uitbreiding van het stemrecht werd geëist, telde België voor de vereniging De Vlamingen Vooruit 1.395 kiesgerechtigde „bouwmeesters, kunstenaars, landmeters, leerars en onderwijzers”¹⁰. Het juiste aantal onderwijzers is niet gekend. Brussel, Elsene, Molenbeek, St.-Gillis, St.-Joost-ten-Node en Schaarbeek hadden op dat ogenblik slechts 8 kiesgerechtigde onderwijzers voor de wetgevende verkiezingen, onder wie 5 gemeentelijke¹¹. In Gent waren er 9 die in 1858 de 42,32 fr. aankonden¹². In 1864 en 1868 telde België respectievelijk 704 en 831 „chefs d'institutions, professeurs en instituteurs” die mochten deelnemen aan de kamerverkiezingen¹³. Deze enkele cijfers bewijzen in elk

8. Meer over de pensioenregeling bij F. SIMON, *De Belgische leerkracht lager onderwijs en zijn beroepsvereniging 1857-1895. Een politiseringsproces* (Gent, 1979) 943-948 (onuitgegeven dissertatie).

9. *Rapport triennal ... 1849-1851*, CXXVI.

10. *Manifest der Maatschappij „De Vlamingen Vooruit !” gerigt tot alle voorstanders van de eerlijke en regtzinnige uitvoering der Belgische Grondwet, gestemd door het Nationaal Congres van 1830* (Brussel, 1860) 19.

11. *Almanach du Commerce et de l'industrie*, 1859-1860.

12. R. DELBAERE, Enkele bronnen voor de sociale geschiedenis te Gent in 19e eeuw (1794-1914), *Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent*, nieuwe reeks, XVI (1962) 60.

13. *Documents statistiques publiés par le département de l'intérieur*, IX (1865) 128-131, XIII (1869) 160-163.

geval dat de onderwijzer in stemmen uitgedrukt niet zo heel veel betekende.

Tot zover deze situatieschets. Er waren bijgevolg ongetwijfeld een aantal problemen waarop de onderwijzer kon reageren: wedde, pensioen, kiesrecht, de dominantie van de geestelijkheid. Vergeten we hierbij niet de versnelde maatschappelijke evolutie en de groeiende sociale complexiteit. Eén van de reactiewijzen hierop vormde het stichten van een beroepsvereniging. Tot dan toe hadden de onderwijzers elkaar aangetroffen in de driemaandelijke conferenties die vanaf 1847 door de overheid georganiseerd werden ter verbetering van de vakbekwaamheid. De voorheen bestaande onderwijzersgezelschappen hadden eveneens dezelfde functie. Als algemeen kenmerk van deze verenigingsvormen dient opgemerkt dat de leiding er in handen was van de burgerlijke en geestelijke inspectie en dat besprekingen van de materiële omstandigheden er taboe waren. De onderwijzers kozen dan maar hun oplossing: acties op het politieke terrein en ter verbetering van de levensomstandigheden voerden ze buiten het administratief opgelegde kader¹⁴. De in september 1857 gestichte Onderwijzersbond vormt er de concrete uiting van.

III. Een beroepsvereniging voor onderwijzers

1. Ontstaan en werking van de Onderwijzersbond

Maakten verbetering van het onderwijs, materiële en morele verheffing van de leerkracht lager onderwijs, ongetwijfeld de streefdoelen uit van de eerste Belgische beroepsvereniging voor onderwijzers en zijn ze medebepalende krachten geweest tot de oprichting ervan, dan had de Onderwijzersbond niettemin zijn bedding volledig in de Vlaamse Beweging liggen. De eerste elementen ervan werden opgebouwd in een actie voor vervlaamsing van het landbouwonderwijs.

Actie voor Nederlandstalig onderwijs

In november 1853 diende minister van binnenlandse zaken F. Piercot¹⁵ een wetsontwerp in betreffende de reorganisatie van het landbouwonderwijs. In Vlaamse kringen was men er niet bijster gelukkig mee. Het ontwerp voorzag geen enkele Nederlandstalige landbouwschool en plaatste het leervak Neder-

14. M. DE VROEDE, De onderwijzersgezelschappen in België, 1816 - ca. 1846, *Paedagogische Studiën*, XLVI, 12 (1969) 650-686; F. SIMON, De beroepsverenigingen voor onderwijzers in België in de 19de eeuw, *Spiegel Historiae*, XVI, 3 (1981) 173-174.

15. F. Piercot (1797-1877), burgemeester van Luik (1842-1852, 1862-1867, 1870-1877) en minister van binnenlandse zaken (1852-1855); liberaal.

lands niet op het programma¹⁶. Deze nalatigheid ontsnapte niet aan het Vlaemsch Midden-Comiteit, dat een petitiebeweging op touw zette. Voor het slagen ervan hoopte het op de steun van de onderwijzers, die bij ministerieel besluit van 25 november 1853 een beloning (50 fr. gratificatie, een boek of een eervolle vermelding) hadden ontvangen voor het goed vervullen van hun taak tijdens de jaren 1849-1853¹⁷. De beloonde Vlaamse leerkrachten werden precies één maand later aangeschreven om de petitie in hun gemeente in omloop te brengen, waarbij hun tevens gevraagd werd of zij er niets voor voelden „correspondent” te worden van het Vlaemsch Midden-Comiteit¹⁸. Van half januari tot half februari 1854 kwamen een honderddertigtal petitie bij de Kamer binnen. Men schonk er geen aandacht aan en verzond ze gewoon naar de commissie voor de verzoekschriften of naar de centrale commissie, belast met het onderzoek van het wetsontwerp. Op binnenlandse zaken uitte men evenwel zijn ontevredenheid om de personen die handtekeningen hadden verzameld. De 16de februari 1854 zond F. Piercot de provinciegouverneurs van Antwerpen, Brabant, Limburg, West- en Oost-Vlaanderen een rondschrĳven, om de lijst te vragen van de onderwijzers die de petitie ondertekend en verspreid hadden. Hij oordeelde het zeer ongepast dat ze van hun positie op de gemeente misbruik gemaakt hadden om de bevolking voor de wagen te spannen van het herstel der Vlaamse grieven. Dat openbare ambtenaren met één of ander middel druk probeerden uit te oefenen op beslissingen van het parlement en van de regering vond hij ongehoord. Hij verheelde het niet de schuldigen te zullen straffen¹⁹. De promotoren van het Vlaemsch Midden-Comiteit, de gewezen onderwijzers M. Van der Voort²⁰, J. M. Dautzenberg²¹ en E. Van Driessche²², wisten blijkbaar zeer goed welke mensen in te schakelen voor de Vlaamse strijd.

16. M. DE VROEDE, *De Vlaamse Beweging in 1855-1856* (Brussel, 1960) 19-20 (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der letteren - verhandeling 41).

17. De lijst van de onderwijzers staat in *Le Moniteur belge*, XXIII, 336 (2 dec. 1853) 4002-4012.

18. Koninklijke Bibliotheek Brussel, II 13303 C, *Comités flamands, 1849-1860*.

19. *Bulletin administratif du ministère de l'intérieur*, 2me série, VIII (1854) 35-36.

20. Michiel Van der Voort (1812-1867) was sinds 1840 te Brussel gevestigd als vertaler; vooreen leidde hij een privaatschool te Antwerpen; lid van de Ligue de l'enseignement.

21. Johan Michiel Dautzenberg (1808-1869), particulier secretaris, klerk, onderwijzer te Heerlen, Maastricht, Mons en Doornik, leraar Frans aan de Koninklijke School te Gent (1830), praeceptor van de kinderen van graaf Dumonceau, bankbediende te Brussel (1839), dichter, lid van de Ligue de l'enseignement.

22. Emmanuel Van Driessche (1824-1897), hulponderwijzer te Brussel, regent aan de stedelijke middelbare school aldaar, vanaf 1856 leraar aan het atheneum te Brussel, voorzitter van de Société centrale des instituteurs belges (1863-1870), lid van de Ligue de l'enseignement en van het Willemsfonds, medestichter en voorzitter van De Morgendstar; vrijmetselaar.

De ministeriële circulaire bezorgde het petitionnement in de maanden maart en april 1854 nog wat extra publiciteit. De Vlaamse kranten sprongen er onmiddellijk op en zagen er van regeringswege een nieuw bewijs van onwil in tegenover de Vlaamse eisen. Ook namen ze de toegebrachte kaakslag aan de onderwijzers niet. Ging het niet om recentelijk beloonde leerkrachten, het kruim van de onderwijzers? Ten slotte werd het grondwettelijk recht van petitie ernstig in vraag gesteld.

Vooraf het Gentse democratische dagblad *De Broedermin* beet van zich af²³. Het sprong immers in de bres voor een deel van de lezerspubliek. Daarbij bleek dat de gouverneur van Oost-Vlaanderen, die de strekking van *De Broedermin* met een scheef oog bekeek, van plan was nogal ijverig naar schulden te zoeken. Te midden van al de kritiek voelde F. Piercot zich genoodzaakt langs het niet-officiële gedeelte van *Le Moniteur belge* zijn bedoelingen met het rondschriften nader te preciseren. Hij had enkel een terechtwijzing voor de onderwijzers op het oog²⁴. Alle interpretaties in de zin van schending van petitiericht of miskenning van de Vlaamse eisen vond hij fout. Geïnterpelleerd over deze kwestie in de Kamer, verstrekke hij een gelijkaardig antwoord²⁵.

Het Vlaamsch Midden-Comiteit bleef evenwel de zaak warm houden en richtte op 3 april 1854 een uitnodiging aan al de „Vlaamsche Landgenoten” om zijn algemene vergadering van de 23ste bij te wonen onder de sprekende hoofding van „De vrijheid van België is in gevaer! — De Grondwet is geschonden! — Het Petitierect is vernietigd!”. De onderwijzers werden met een speciale uitnodiging bedacht. Belangrijk voor hen was het agendapunt dat de mogelijke oprichting van een „voorzorgkas” voorzag, om hen en de ambtenaren, die omwille van het petitionnement in hun belangen zouden gekrenkt zijn, ter hulp te komen. Op de vergadering zelf stapte men dadelijk van het idee af een kas in te stellen. Men hield het voor onmogelijk dat de minister ooit maatregelen zou treffen die een beroep op de „voorzorgkas” noodwendig maakten, terwijl men bij de praktische uitvoering te veel beslommingen vooropstelde voor het reeds zo druk bezette bestuur van het Midden-Comiteit. De algemene vergadering gaf wel

23. *De Broedermin* (12 maart 1854) 1/AB; (15 maart 1854) 1/BC; (16 maart 1854) 1; (17 maart 1854) 1/C, 2/AB; (18 maart 1854) 1/C, 2/AB; (19 maart 1854) 1; (20-21 maart 1854) 1/BC; (22 maart 1854) 1. Ook de *Gazette van Gent* bleef niet ten achter: (15 maart 1854) 1/BC; (17 maart 1854) 1/BC; (19 maart 1854) 1/BC, 2/AB; (22 maart 1854) 1/AB; (24 maart 1854) 1/B.

In bovenstaande artikelen werden verwijzingen gevonden naar de Antwerpse kranten *De Schelde* en *Het Handelsblad* en naar de Dendermondse *Onpartydige*. Ook de nationale pers (*La Patrie*, *l'Emancipation*) besteedde er kolommen aan.

24. XXIV, 76 (17 maart 1854) 831.

25. E. Gubin, *Bruxelles...*, 114-116.

uitdrukkelijk zijn goedkeuring aan de houding van de onderwijzers in de kwestie van de landbouwscholen²⁶.

Het onderwijzerblad *De Toekomst*

De Brusselse vlaamsgezinden zouden de onderwijzers niet meer loslaten. Vanuit dat milieu vertrok in november 1855 een initiatief om een pedagogisch tijdschrift te lanceren dat tegelijkertijd de Vlaamse belangen zou ter harte nemen. De ontwerper, H. Bauduin²⁷, verklaarde toen reeds enige tijd met dat idee rond te lopen. Hij zag mogelijkheden voor een periodiek die wetenschappelijk naar de Duitse Staten en Nederland gericht was, zeer veel aandacht zou schenken aan de moedertaal en de onderwijzer zou helpen om zich te vervolmaken, dit alles ter versterking van het nationale gevoel en tot voordeel van zijn geliefde België. Langs J. de Saint-Genois om²⁸, een persoonlijke vriend van minister van binnenlandse zaken P. De Decker²⁹, aasde hij op regeringssubsidies³⁰. Het engagement van de onderwijzers bij het petitionnement in verband met de landbouwscholen moet H. Bauduin de overtuiging hebben bijgebracht, dat dergelijk tijdschrift waarschijnlijk goede levenskansen bezat. Er was daarenboven nauwelijks Nederlandstalige concurrentie. De uitgave van de *School- en Letterbode* (° 1843) werd in december 1855 gestaakt en de *Nieuwe Bijdragen voor opvoeding en onderwijs* (° 1852) telde 300 abonneuten, onder wie het merendeel West-Vlaanderen bewoonde³¹.

In H. Bauduins vlaamsgezinde omgeving floreerden daarenboven een drietal vakspecialisten, die de stempel van de Lierse kweekschool-directeur Ph. De Coster hadden meegekregen³². J. Blockhuys, onderwijzer te Schaarbeek, was

26. Koninklijke Bibliotheek Brussel, II 13303 C.

27. Hippoliet Karel Bauduin (1806-1882), corrector in een drukkerij, beambte, directeur van het Militair Hospitaal te Brussel (31 dec. 1841), directeur van een krankzinnigengesticht te Ukkel (1862); voorzitter van De Wijngaerd, stichtend lid van het Willemsfonds en stichter van de Brusselse afdeling (1873); lid van de Vlamingen Vooruit (1858) en van de Ligue de l'enseignement (1865).

28. Jules de Saint-Genois des Mottes, archivaris en bibliothecaris van de universiteit te Gent, gemeenteraadslid en schepen van onderwijs (1854) aldaar; stichtend lid en voorzitter van het Willemsfonds (1851-1861).

29. Pieter De Decker (1812-1891), vlaamsgezind katholiek volksvertegenwoordiger van het arrondissement Dendermonde (1839-1866), regeringsleider tussen maart 1855 en oktober 1857.

30. Universiteitsbibliotheek Gent (U.B.G.), hs. G. 18452 109, 111 en 112, H. Bauduin aan J. de Saint-Genois, 30 nov., 5 en 11 dec. 1855.

31. M. DE VROEDE, e.a., *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België. Deel I. De periodieken 1817-1878* (Leuven-Gent) 136-183.

32. Priester Philippe De Coster (1806-1895) werd bij K.B. van 25 nov. 1843 tot directeur benoemd. Voorheen was hij leraar moraal-filosofie en wiskunde aan het Klein Seminarie te Mechelen. Naast zijn directeurschap verzorgde hij de cursus opvoedkunde en methodologie. Bij K.B. van 27 juli 1856 kwam B. Schoeters als directeur in plaats van Ph. De Coster, die tot

sinds 1853 „correspondent” van het Vlaemsch Midden-Comiteit en zou later nog met H. Bauduin in het bestuur ervan zetelen³³. J. F. Jacobs, onderwijzer te St.-Joost-ten-Node, nam samen met E. Van Driessche de redactie waar van het sinds 3 juli 1855 verschijnende „veertiendaagsch Kunst- en Letterblad” *De Klauwaert*, waaraan ook H. Bauduin zijn medewerking verleende³⁴. Verder had hij nog contact met E. Rigaux, onderwijzer te Overijse en medewerker aan de *Volksalmanak van 't Willemsfonds*³⁵.

Deze drie oud-kwekelingen van Lier nam H. Bauduin onder de arm om mee te helpen aan de realisatie van zijn plannen.

Ze hielden voorbereidende besprekingen met J. M. Dautzenberg, die de hoofdredactie aanvaardde om „eenheid in styl en richting” te verwezenlijken. De uitgave zou van stapel lopen zodra de 300 abonnementen bereikt werden. De letterkundige zocht voeling met zijn Gentse vriend P. Van Duyse, die ermee instemde mee te werken. J. M. Dautzenberg had overigens doorslaggevende argumenten. Samen hadden ze immers twee boeken geschreven bestemd voor schoolgebruik: het in 1854 verschijnende *Volksleesboek* en het in 1856 uitgegeven *Verhalen uit de geschiedenis van België*. Het succes van deze schoolboeken plus het mogelijk voortzetten van een co-auteurschap op dat gebied liet hij nauw samenhangen met de onderwijzers-abonnementen op de te verschijnen periodiek. Elke abonné vertegenwoordigde immers potentieel een school waar de leerboeken konden gebruikt worden³⁶. In de eerste helft

deken van Lier werd aangesteld. Sinds 1849 had Ph. De Coster zich toegelegd op het bestuderen van de theorie van F. Beneke (1789-1854). Bij deze Duitse psycholoog vond hij een verklaring van de leerprocessen en een theoretische ondergrond voor de onderwijsmethoden. De weerslag hiervan vindt men in zijn drie handleidingen *Elementaire vorming der rekenkundige voorstellingen* (Lier, 1855), *Leesonderrigt naer Dr. Beneke's zieleer. Lessen van methodologie, gegeven in 's Ryks Normaalschool van Lier* (Lier, 1856) en *Elementair onderrigt. Oefening in het lezen en regtschryven, naer de methodeleer. Eerste deel* (Lier, 1857).

Veel van zijn oud-leerlingen publiceerden leerboekjes, waarin ze de ideeën van F. Beneke toepasten.

33. Koninklijke Bibliotheek Brussel, II 13303 C; *De Broedermin* (10 juni 1857) 3/B. Jozef Blockhuys (1825-1907), onderwijzer te Muizen bij Mechelen (1848-1851) en te Schaarbeek (1851-1863), hoofdredacteur van *De Koophandel* (1863-1865), „commis-négociant”, vanaf 1877 onderbibliothecaris van de stadsbibliotheek te Antwerpen; vrijmetselaar; auteur van leerboekjes, toneelstukjes voor kinderen, novellen en gedichten.

34. Jan Frans Jacobs (1828-1907), hulponderwijzer te Wolvertem (1849-1852), onderwijzer te St.-Joost-ten-Node (1852), directeur van de gemeentescholen aldaar (1858), kantonnaal inspecteur te St.-Joost-ten-Node (1866), provinciaal inspecteur van Brabant (1875), hoofdinspecteur te Brussel (1879-1891); lid van de Ligue de l'enseignement; auteur van reken- en leesboekjes, voorvechter van de fröbelmethode.

35. Eugene Jozef Rigaux (1824-1895), onderwijzer te Overijse (1846-1883), postontvanger, huisleraar van de familie de Marnix de Saint-Aldegonde.

36. U.B.G., hs. 3093 (370), J. M. Dautzenberg aan P. Van Duyse, 15 okt. 1856.

Over stadsarchivaris-dichter-toneelschrijver-essayist Prudens Van Duyse (1804-1859), zie de onuitgegeven scriptie van S. BRACKE, *Kroniek van Prudens Van Duyse, Inventaris van de briefwisseling* (Gent, 1976, 2 dln.).

van februari 1857 kreeg J. M. Dautzenberg nog de medewerking toegezegd van J. F. J. Heremans, die met zijn naam het tijdschrift het nodige cachet wilde bezorgen³⁷.

De abonnenantenwinning voor het blad, dat in november 1856 als *De Toekomst* werd aangemeld³⁸, verliep evenwel niet zo vlot. Eind oktober telde men er ca. tweehonderd, een cijfer dat in december nog niet veel veranderd was³⁹. Steun van buitenaf bleek meer dan nodig. Het Willemsfonds werd aangesproken⁴⁰, maar bovenal keek men uit naar staatsussonkomst. J. de Saint-Genois bleef de tussenpersoon⁴¹. J. M. Dautzenberg aarzelde daarenboven niet zich rechtstreeks tot de minister van binnenlandse zaken P. De Decker te wenden, om een inschrijving van honderd exemplaren te vragen⁴². De promotoren van het tijdschrift ondersteunden hun inspanningen met het aan de schandpaal stellen van *L'Abeille*. Dit tijdschrift, uitgegeven door de uit Keulen afkomstige Th. Braun, leraar opvoedkunde aan de rijkskweekschool te Nijvel⁴³, stelde de Vlaamse onderwijzer verantwoordelijk voor de gebrekkige kennis van het Frans bij de Vlaamse kinderen. Het genoot ruimschoots van regeringssubsidies⁴⁴. *De Beurzen-courant*, waaraan

37. Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (A.M.V.C.), H 534 B, J. F. J. Heremans aan J. M. Dautzenberg, 10 febr. 1857. Jacob Frans Johan Heremans (1825-1884) was leraar te Mechelen en vanaf 1845 te Gent. In 1854 werd hij op de Gentse Rijksuniversiteit voor Nederlandse letterkunde toegevoegd aan C. P. Serrure. In 1864 werd hij buitengewoon hoogleraar en in 1871 gewoon hoogleraar. Hij stichtte in 1856 *Het Leesmuseum* en was (bestuurs)lid van talrijke Vlaamse en liberale verenigingen. Ook zetelde hij in het eerste bestuur van het Willemsfonds. Vanaf 1870 was hij provincieraadslid en vanaf 1875 gemeenteraadslid te Gent. Tussen 1879 en 1882 nam hij de functie waar van schepen van onderwijs.

38. *De Klauwaert*, II, 13 (16 nov. 1856) 52.

39. U.B.G., hs. G 15751 18, H. Bauduin aan F. Snellaert, 28 okt. 1856; hs. G 18452 117, Id. aan J. de Saint-Genois, 10 dec. 1856.

40. Id., hs. G 15751 18, H. Bauduin aan F. Snellaert, 28 okt. 1856. H. Bauduin vroeg enkel om één jaar steun voor zijn „echt-vlaamsche, echt-vaderlandsche onderneming”. We weten niet of zijn verzoek werd ingewilligd.

41. Id., hs. G 18452 117, H. Bauduin aan J. de Saint-Genois, 10 dec. 1856; hs. G 18452 118, Id. aan Id., 18 dec. 1856.

42. Id., hs. 3093 (335), kopie van een ongedateerde brief van J. M. Dautzenberg aan P. De Decker. P. Van Duyse ondertekende met J. M. Dautzenberg het verzoek aan de minister. A.M.V.C., D 9653 B, P. Van Duyse aan J. M. Dautzenberg, 24 maart 1857.

43. Thomas Braun (1814-1906) was onderwijzer te Keulen vooraleer zich in 1845 in Nijvel te vestigen na aandringen van de directeur van de rijkskweekschool aldaar. Vanaf 1875 tot 1891 was hij inspecteur over het kweekschoolwezen. Hij schreef toonaangevende boeken voor het lager en kweekschoolonderwijs en wijdde zich eveneens aan gezins- en kleuteropvoeding. Hij vertegenwoordigde België op talrijke internationale tentoonstellingen en congressen. Meer nog dan Ph. De Coster was hij een prominente figuur in het Belgische pedagogische leven.

44. *L'Abeille*, II, 9 (nov. 1856) 385-386. De onderwijzers werden verweten niet voldoende doordrongen te zijn van het belang van de studie van het Frans. Hun werd ook nalatigheid en onwetendheid naar het hoofd geslingerd. *L'Abeille* genoot jaarlijks 300 fr. regeringssteun voor drukkosten plus een inschrijving op 200 exemplaren à 6 fr. het nummer. *Rapport triennal ... 1855-1857*, CCXXXVI.

J. M. Dautzenberg meewerkte, besteedde er vier artikels aan⁴⁵. Het waren evenveel reclamestukjes voor *De Toekomst*. Tussendoor wees de krant op de benarde materiële toestand van de onderwijzers⁴⁶. Ook *De Klauwaert* was in zijn wiek geschoten⁴⁷. In zijn correspondentie met J. de Saint-Genois betitelde H. Bauduin de uitgever van *L'Abeille* als een „Fransquillon-germanique”⁴⁸.

P. De Decker nam voor het ministerie van binnenlandse zaken 71 abonnementen op *De Toekomst*. Veel moeilijkheden kostte hem dat niet. Eind 1855 was immers *De School- en Letterbode* verdwenen, waarop het ministerie 80 abonnementen had⁴⁹. Tevens leek hij geneigd wat los te peuteren van de toen al geplande opvolger van de met 2.000 fr. per jaargang rijkelijk gefinancierde *Nieuwe Bijdragen voor opvoeding en onderwijs*, die in 1857 voor de laatste keer subsidies had ontvangen⁵⁰. P. De Decker stelde toch één expliciete voorwaarde aan de regeringstussenkomst: het tijdschrift mocht de Walen niet kwetsen⁵¹. Op 15 april 1857 verscheen uiteindelijk het eerste nummer van *De Toekomst*⁵².

De zeven promotoren hadden een optimistische kijk op het succes van het tijdschrift. Vooraf waren ze overeengekomen de winst als volgt te verdelen: één derde voor H. Bauduin en J. M. Dautzenberg, één derde voor P. Van Duyse en J. F. J. Heremans en het laatste deel voor de drie onderwijzers J. Blockhuys, J. F. Jacobs en E. Rigaux. J. M. Dautzenberg dacht onmiddellijk aan „een reisjen doen”. Tekenend waren zijn wenken aan P. Van Duyse in verband met de pennevruchten van de drie onderwijzers: „Tracht de stukken onzer medewerkers zoo netjes als 't zyn kan te doen verschynen. Plaetst ze naar believen. Wy moeten die jongelui wat ondersteunen, zy bezorgen de inschryvers en hebben deshalven voor moeite enz. 1/3 der zuiveren winst toegezegd gekregen en zyn er ook mede tevreden. Het zyn oude

45. *Beurzen-courant* (5 dec. 1856) 1/BC, (6 dec. 1856) 1/AB, (11 dec. 1856) 1/AB en (10 dec. 1856) 1/ABC.

Na *L'Abeille* werd ook de *Moniteur de l'enseignement* van F. Hennebert, een Fransman van geboorte, op de korrel genomen. Het tijdschrift richtte zich bijna hoofdzakelijk op het middelbaar onderwijs. Zie de *Beurzen-courant* van 24, 25, 26-27 en 28 dec. 1856.

46. *Id.*, (12 dec. 1856) 1/AB.

47. *De Klauwaert*, II, 16 (28 dec. 1856) 63; 17 (11 jan. 1857) 67-68.

48. U.B.G., hs. G. 18452 118, 18 dec. 1856.

49. *Id.*, hs. 3093 (381), J. M. Dautzenberg aan P. Van Duyse, 18 febr. 1857; *Rapport triennal ... 1855-1857*, CCXXXVI.

50. Rijksarchief Brugge, *Provinciaal Bestuur. Afdeling 4. 1830-1875*, nr. 170, P. De Decker aan de gouverneur van West-Vlaanderen, 20 jan. 1857; M. De Vroede, e.a., *Bijdragen. ...*, I, 185, 270-271.

51. *De Broedermin* (21 febr. 1857) 2/A, overgenomen uit *De Schelde; De Klauwaert*, II, 25 (26 april 1857) 97-98.

52. *Id.*, II, 22 (22 maart 1857) 88; *Beurzen-courant* (22-23 mei 1857) 3/D.

leerlingen der normaalschool, die door heel ons land vriendschapsbindingen hebben; ergo noodzakelyke medewerkers”⁵³.

Ontstaan van de vereniging

Deze woorden van J. M. Dautzenberg waren niet zo maar uit de lucht gegrepen. Op 23 september 1856 hadden de oud-kwekelingen van Lier een huldefeest ingericht ter ere van Ph. De Coster, die bij bisschoppelijke beslissing het directeurschap van de kweekschool moest opgeven voor de functie van deken te Lier. J. Blockhuys was één der voornaamste inrichters van het feest en zou Ph. De Coster een zakuurwerk als geschenk overhandigen. J. F. Jacobs droeg een gelegenheidsgedicht voor, terwijl E. J. Rigaux bij het nagerecht een redevoering hield. Naar verluidt waren op deze plechtigheid, die een „echt vlaemschen stempel” droeg, ruim 300 aanwezigen⁵⁴. Men besloot het bij deze ene keer niet te laten.

J. Van Beers, leraar Nederlands aan de kweekschool⁵⁵, opperde het voorstel „een broederbond tusschen de belgische onderwijzers te stichten, met het doel, door vereenigde krachten, de leerwijzen en leermiddelen, alsmede den stoffelijken toestand der onderwijzers te bewerken”⁵⁶. De aanwezigen gingen er dadelijk op in. J. Blockhuys fungeerde als voorzitter van het voorlopig comité, F. Van den Eynde, onderwijzer te Asse⁵⁷, als secretaris. De 29ste juli 1857 zond het voorlopig comité een uitnodiging aan de oud-kwekelingen van Lier om op 17 september te Mechelen bijeen te komen. Langs de pers konden de andere leerkrachten vernemen dat enkel „beëdigde onderwijzers” toegelaten werden, naast „ondersteunende leden”, die „in voordeel des vlaemschen volks-onderricht” activiteiten ontplooiden. Op deze vergadering mocht enkel Vlaams gepraat worden⁵⁸.

53. U.B.G., hs. 3093 (386), J. M. Dautzenberg aan P. Van Duyse, 27 maart 1857. Per derde was er 44,40 fr. winst. S. Bracke, *Kroniek...*, II, 186.

54. *Het Handelsblad* (25 sept. 1856) 3/AB.

55. Jan Van Beers (1821-1888) was sinds 1849 leraar Nederlands aan de kweekschool te Lier. Voorheen fungeerde hij als leraar aan het Pitzemburg-college te Mechelen (1841) en als onderbibliothecaris te Antwerpen (1844). In 1860 werd hij leraar Nederlands aan het atheneum te Antwerpen en leraar declamatie aan de muziekschool aldaar. Politiek evolueerde hij van katholieke Meetingist naar gematigd liberaal gemeenteraadslid (1875). Hij was lid van de Vlamingen Vooruit en bestuurslid van de Nederduitsche Bond. Hij kwam op voor de vernederlandsing van de Antwerpse scholen voor betalende leerlingen. J. Van Beers genoot als dichter een grote bijval.

56. *Handelingen van den Onderwyzersbond. Vergadering den 17n September 1857 te Mechelen gehouden* (Brussel, 1858) 10; *Belgische Onderwyzersbond. Negende jaarlijksche vergadering gehouden in Brussel den 25 en 26 september 1865* (Antwerpen, 1867) 15.

57. Frans Martin Van den Eynde (1828-1899), hoofdonderwijzer te Dworp (1850-1859), vervolgens te Asse (1859-1887); secretaris van de landbouwcomice te Asse; auteur van toneelstukjes voor prijsuitdelingen.

58. *De Klauwaert*, III, 13 (2 aug. 1857) 3/C, 4/A, uitnodiging ondertekend door J. Blockhuys en F. Van den Eynde.

In de tweede helft van augustus werd de uitnodiging herhaald. De bedoelingen voor het stichten van een bond waren nu nader gespecificeerd: materiële verbetering voor de onderwijzer, bescherming van het beroep, indaming van het Frans in Vlaanderen, hogere kwaliteit van het onderwijs⁵⁹. Tevens werd gewezen op de inspirerende werking van de Duitse en Nederlandse onderwijzersverenigingen⁶⁰.

De 17de september 1857 werd de Onderwijzersbond uiteindelijk gesticht en startte hij meteen zijn werkzaamheden. J. Blockhuys en F. Van den Eynde werden in hun functies bevestigd. De band met de Lierse kweekschool zou blijken uit de verkiezing van twee leraars en een studiemeester in het bestuur⁶¹, die met *De Toekomst* bleek uit de verkiezing van J. F. J. Heremans, uit het houden van een redevoering door J. M. Dautzenberg op de eerste zitting en uit het gedicht „Het Onderwijzersverbond”, waarvan de onverbeterlijke gelegenheidspoëet P. Van Duyse de auteur was⁶².

Interne werking

Het rekruteringsveld van de Onderwijzersbond besloeg statutair enkel de „beëdigde” onderwijzers, d.w.z. de openbare onderwijzers. In de realiteit bleef de vereniging zich bijna uitsluitend beperken tot Lierse afgestudeerden. Als ondersteunende leden treffen we normaalschoolleraars aan, naast actieve vlaamsgezinden als J. M. Dautzenberg, P. Van Duyse, J. Heremans en F. De Cort, uitgever van *De Toekomst*⁶³.

Het ledental van de bond zou gedurende de hele bestaansperiode schommelen tussen 100 en 200, wat gezien het voortdurend stijgend aantal gemeentelijke leerkrachten stellig een achteruitgang betekende. Deze cijfers alleen al bewijzen dat de vereniging in feite nauwelijks van de grond kwam. De financiële toestand loog er niet om. De penningmeester kende weinig vreugde in zijn taak: de kas was constant ledig. Het ontbreken van geldmiddelen belette de samenkomst van commissies en lag aan de basis van het laattijdige verschijnen en toesturen van congresverslagen en uitnodigingsbrieven. 1 fr. per lid was onvoldoende om de kosten te dekken⁶⁴.

59. *Id.*, III, 16 (23 aug. 1857) 2/BC, uitnodiging ondertekend door J. B[lockhuys].

60. *Handelingen ... 1857*, 15.

61. De twee leraars waren J. Van Beers en B. J. Van Hoeck, de studiemeester was J. Smets. De laatste twee weigerden, omdat ze drie bestuursleden die gehecht waren aan de kweekschool te veel vonden. *Handelingen ... 1857*, 6.

62. *Ibid.*, 7; *De Toekomst*, I (1857-1858) 282-283.

63. Frans de Cort (1834-1878), bediende op een handelskantoor te Antwerpen, redacteur van *De Grondwet* (1857) en van *De Schelde* (1858), agent van een stoombootmaatschappij (1860), secretaris van de auditeur-generaal bij het Krijgshof te Brussel (1861); medewerker (1860-1861) en beheerder-hoofdredacteur van *De Toekomst* (1862-1875); dichter; lid van de Ligue de l'enseignement, vrijmetselaar.

64. F. SIMON, *De Belgische leerkracht ...*, 37-38.

Ook organisatorisch liep een en ander fout. Pogingen tot het oprichten van plaatselijke afdelingen kenden nauwelijks resultaat: Oudenaarde, op 11 febr. 1858 ingericht als „Westerbondsvetakkung”, viel na de zitting van 13 juli 1861 „in eene soort van doodslaap”⁶⁵; dadelijk na de oprichting bleven Leuven, Aalst en Leeuwergem stom⁶⁶; Tielt zakte in een minimum van tijd van een zestigtal leden naar twee⁶⁷. Alleen de op 9 december 1858 te Brussel gestichte Maetschappy voor Opvoeding en Onderwys hield stand. In haar midden opereerden de voorzitter, de secretaris en de penningmeester van de bond, zij paste bij wanneer de bondskas in gebreke kwam. De leden ervan, genietend van de hogere wedden in Brabant en in de Brusselse agglomeratie in het bijzonder, betaalden immers 6 fr. per jaar⁶⁸.

Deze Vlaams-Brabantse suprematie in de Onderwijzersbond zou zich extra uiten in *De Toekomst*, dat tot bondsblad werd uitgeroepen, mede geredigeerd werd door J. Blockhuys en J. F. Jacobs, en vanaf 1862 meer en meer op de schouders ging rusten van J. Dautzenbergs schoonzoon, F. De Cort⁶⁹. De opmerking van *Le Progrès* als zou de Maetschappy voor Opvoeding en Onderwys de inhoud van *De Toekomst* richten, was niet ten onrechte geopperd⁷⁰.

De Vlaams-Brabantse concentratie was nefast voor de leden uit andere gewesten, die het blad nodig hadden als informatiebron. De meest efficiënte informatieoverdracht kon immers nergens anders beter plaats grijpen dan in de Maetschappy voor Opvoeding en Onderwys, waar allen die over informatie beschikten, naartoe trokken. *De Toekomst* publiceerde wel geregeld de aankondiging en het verslag van de jaarlijkse algemene vergadering, goot de grieven van de Onderwijzersbond in artikelvorm, maar precieze inlichtingen over de eigenlijke activiteiten waren eerder schaars. Zo verscheen in het tijdschrift maar één jaarverslag over de werkzaamheden van het bestuur, dat over 1859/1860⁷¹. Voor de rest moesten de leden maar aanwezig zijn op de jaarlijkse vergadering. Wie deze niet had bijgewoond, mocht maanden wachten op een gedrukt verslag⁷². In ieder geval werd de

65. H. VAN DER BIEST Z., De Oudenaardsche Kring „Hoop in de Toekomst”, *De Vereeniging*, II, 28 (1 dec. 1870) 478.

66. *De Toekomst*, IV (1861) III, 11, 202. De kring te Leeuwergem werd op 2 juni 1860 gesticht op initiatief van bondsleden uit Oudenaarde. Archief Hoop in de Toekomst, *Verslagboek*, zitting van 11 aug. 1860.

67. *Ibid.*; *Fédération générale des instituteurs belges. Compte-rendu des séances du congrès tenu à Anvers les 4, 5 et 6 septembre 1881. Algemeene ...* (Anvers, 1882) 42-43.

68. *De Toekomst*, IV (1860-1861) 199-200, 293-295; XI (1867) 499.

69. M. De Vroede, e.a., *Bijdragen ...*, I, 246-247, 264.

70. *Le Progrès*, VIII, 12 (22 maart 1868) 245-247; *De Toekomst*, XII (1868) 205-208.

71. *Id.*, IV (1861) 199-203.

72. *Belgische Onderwijzersbond. Tiende jaarlijkse vergadering gehouden in Brussel den 25 en 26 September 1867* (Antwerpen, 1868) 20. Het verslag van de zittingen van 1860 werd waarschijnlijk niet gedrukt. We vonden geen enkel exemplaar terug. Het staat niet vermeld in F. De Potter, *Vlaamsche bibliographie* (Gent, 1893-1902) 169, nochtans volledig voor de andere jaren. 1861 en 1862 werden samen gedrukt.

informatie door de leden van buiten Brabant als onvoldoende beschouwd⁷³. Overigens had *De Toekomst* zelf geen al te grote afzet⁷⁴, waar de staatssteun van 71 abonnementen, bijna allemaal bestemd voor de conferentiebibliotheken, wel voor iets tussen zat⁷⁵. Verder bood het tijdschrift zeer weinig voor de dagelijkse onderwijzerspraktijk⁷⁶ en bleek J. Blockhuys' proza niet erg in de smaak te vallen⁷⁷.

Deze enkele punten van ontevredenheid bleken niet geleid te hebben tot enige vorm van georganiseerde oppositie. De leiders werden steeds in hun positie bevestigd. Toen het reglement van 1860 de niet-herkiesbaarheid ophief en het bestuur aldus de gelegenheid bood aan te blijven, werd het door de algemene vergadering opnieuw gekozen. Men riep daarenboven J. Blockhuys uit tot voorzitter voor het leven⁷⁸. Zelfs na zijn vertrek uit het onderwijs bleef hij op post. Toen hij in 1868 ontslag nam, werd hij met „levendige toejuiching” tot erevoorzitter aangesteld, terwijl secretaris F. M. Van den Eynde zijn opvolger werd⁷⁹. Voor J. Blockhuys kan men het als een erkenning beschouwen voor het gepresterde werk in de beginfase van de vereniging. Hij was het die minister P. De Decker moest gunstig stemmen

73. A.M.V.C., H. 14265 B, G. Haegens aan F. de Cort, 26 sept. 1862. Vanuit Antwerpen klaagde eerstgenoemde erover niet te weten wanneer het jaarlijkse congres plaatsgreep. Ook vanuit Gent kwamen klachten. *De Toekomst*, XII (1868) 394-396. Enkele leden wisten zelfs niet waarom de jaarlijkse bijeenkomst van 1866 afgelast werd. *De Toekomst*, X (1866) 432, zelf maar „officieus” ingelicht, moest achteraf melden dat de cholera-epidemie er de oorzaak van was.

74. In een brief van 2 maart 1858 aan P. Van Duyse sprak J. M. Dautzenberg zijn verwondering uit over de verkoop van „zoo luttel exemplaren in Vlaenderen”. U.B.G., hs. 3093 (408). In de briefwisseling van F. De Cort (A.M.V.C., C 3664 B) blijkt duidelijk diens ontmoediging bij de geringe afzet van het tijdschrift. F. de Cort aan L. Leopold, 12 juni 1869 en z. kopij 28 jan. 1870. Ook E. Cnudde wees F. de Cort (A.M.V.C., C 3074 B) geregeld op de geringe afzet, in tegenstelling tot de concurrenten *Le Progrès* en *De Vereeniging*. 18 maart, 6 sept., 16 sept. en 6 nov. 1868; 24 jan., 28 maart, 14 juni, 17 aug. en 19 dec. 1869.

75. A.M.V.C., H 359 B, P. Van Hauwaert aan F. de Cort, 10 mei 1864.

76. „Men klaegt dat de *Toekomst* niet praktisch genoeg is, dat zy te veel *redeneert*, en niet genoeg artikels levert, die den onderwyzers van dagelykschen nutte zyn”. Id., H 534 B, J. F. J. Heremans aan J. M. Dautzenberg, 15 nov. 1857.

77. Id., H 14625 B, G. Haegens aan F. de Cort, [jan. 1864] en 1 juni 1865; R 5452 B, F. A. Robyns aan F. de Cort, 23 april 1864. Uit de briefwisseling blijkt dat zowel F. Robyns als G. Haegens geen goede vriendjes waren met J. Blockhuys. F. Robyns, die er bij het vertrek van J. Blockhuys naar Antwerpen als de kippen bij was om te vragen hem te vervangen, schreef: „ieder lezer had eenen walg van het schrijven diens hatelijken pedants”. Persoonlijk kunnen we enkel constateren dat J. Blockhuys' stijl inderdaad aan de hoogdravende kant ligt. Soms bleek hij efficiënt. Zo was D. Devreese bij de stichtingsvergadering van de vertakking Tielt als volgt te werk gegaan: „twee ... kernachtige redevoeringen voorgelezen; een klein beetje geblockhuyst — en het vuer was aangestoken”. Archief Hoop in de *Toekomst*, *Verslagboek*, D. Devreese aan Hoop in de *Toekomst*, 18 april 1860.

78. *Belgische Onderwijzersbond ... 1865*, 25.

79. *Handelingen des Belgischen Onderwijzerbonds. Elfde algemeene vergadering gehouden te Brussel den 23 en 24 september 1868* (Antwerpen, 1869) 23-25.

tegenover de Onderwijzersbond⁸⁰, naar Oudenaarde en Aalst draafde om er een „vertakking” op te richten⁸¹, de congressen inrichtte en zeker de indruk verwekte organisatorisch voor alles alleen te staan⁸².

Gedurende zijn dertienjarige bestaan zat de Onderwijzersbond bijgevolg duidelijk in de greep van de Vlaams-Brabantse oud-kwekelingen van Lier. Een groepje dat elkaar geregeld in de Maetschappy voor Opvoeding en Onderwijs aantrof, hield constant het heft in handen. De algemene vergaderingen verliepen dan ook rustig en werden door de bestuursleden gedomineerd. Zij hadden de dagorde samengesteld en behandelden doorgaans in de vorm van een voordracht de agendapunten. De onderwerpen bestreken zowel pedagogisch-didactische problemen (bij de taalminnaars was het onderwijs in de moedertaal uiteraard een voorname zaak), de materiële en de morele toestand van de leerkracht lager onderwijs, als de toestand van het lager onderwijs in de ruimst mogelijke zin. Zoals reeds aangestipt, wensen wij ons te beperken tot de materiële en schoolpolitieke belangenbehartiging. Welke eisen de Onderwijzersbond in dat verband formuleerde en hoe hij ageerde, zal in de volgende paragraaf bondig uiteengezet worden.

Eisen en acties

Hoe stond de Onderwijzersbond nu tegenover wedde, pensioen, het kiesrecht en de schoolpolitiek? In 1858 kwam in de algemene ledenvergadering een eisenprogramma tot stand. Men besliste in een petitie aan de Kamer grieven en wensen in verband met de materiële toestand kenbaar te maken. Er werd gejammerd over de onbeduidende schoolgelden, zowel van behoeftige als van betalende leerlingen, over de geringe jaarwedde, over het vrije onderwijs dat kinderen aantrok en aldus de openbare leerkracht financieel schade berokkende, net als over de „scheiding der seksen, hoe nuttig misschien in grondbeginsel”, toch „eene andere oorzaak van intrestbenadeeling die door *niets* anders” vergoed werd. Om deze anomalieën tegen te gaan vroeg de Onderwijzersbond een vaste jaarwedde „buiten de woonst” van minstens 2.000 fr. in gemeenten van meer dan 3000 inwoners, minstens 1.500 fr. in die van 2.000 à 3.000 inwoners en minimum 1.200 fr. in de overige⁸³. Meteen had hij zijn streefdoel inzake wedde vastgelegd. Volksvertegenwoordigers die werden aangesproken om het verzoekschrift te verdedigen, achtten de indiening ervan evenwel niet opportuun.

80. Archief Hoop in de Toekomst, *Verslagboek*, zitting van 9 april 1860.

81. Ibid., briefwisseling tussen de kring en J. Blockhuys, 11 en 16 febr. 1860; *Le Progrès*, I, 9 (5 mei 1861) 119.

82. „Overweegt dat ik meest voor alles alleen sta! Ondersteunt me, ik bid U!” Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde, *Briefwisseling*, P. Van Duyse 37¹/27, J. Blockhuys aan P. Van Duyse, sept. 1858.

83. *Handelingen des onderwijzersbond. Vergadering den 26n September [1859] in Brussel gehouden* (Gent, 1860) 19-20.

Klaarblijkelijk werden de eisen overdreven geacht, want toen de Onderwijzersbond op 8 januari 1863 toch een petitie aandurfde, ging het enkel om de regelmatige betaling⁸⁴. Ook de afvaardiging van de bond die het volgend jaar in audiëntie bij minister A. Vandenpeereboom⁸⁵ ontvangen werd, zong enkele toontjes lager. In deze rechtstreekse confrontatie stond salarisverhoging niet op het verlanglijstje, evenmin als andere eisen zoals leerplicht, pensioen na 30 jaar dienst, bevordering tot inspecteur, politieke onafhankelijkheid en toekenning van het kiesrecht, die de minister zeker tot misnoegdheid hadden gedreven. Deze verlangens sierden nochtans in hetzelfde jaar 1864 de algemene ledenvergadering.

In het doorzetten van eisen kan men de Onderwijzersbond nauwelijks enig gewicht toeschrijven. De belangrijkste maatregel op het materiële vlak in zijn bestaansperiode, het koninklijk besluit van 10 januari 1863 dat bij verzekering van een minimumwedde de schoolgelden deed fluctueren met de schoolbijwoning, ging de bond zelfs volledig voorbij. Op de audiëntie werd er blijkbaar met geen woord over gerept. Pas achteraf verklaarde de bond er niet akkoord mee te gaan⁸⁶. Aan de andere kant had A. Vandepeereboom stevige argumenten in de hand: de wedden stegen voortdurend, de voortzetting van een proces dat reeds dateerde van vóór het ontstaan van de Onderwijzersbond, klaarblijkelijk los van hem gebeurde en in het kader van de administratieve correcties op de wet van 1842 waarschijnlijk zonder hem eveneens had plaatsgegrepen. De bond kon dergelijke evolutie onmogelijk veroordelen en was eerder beperkt tot het aanklagen van enkele „halve maatregelen”⁸⁷.

Na 1863 werd meer aandacht besteed aan het pensioen. Stimulans hiertoe vormde de bereidheid van de overheid om, na het invoeren van een nieuwe regeling voor de gemeentesecretarissen (1861), nl. de oprichting van een centrale voorzieningskas, zich eveneens te ontfemen over de oude dag van een andere categorie gemeentelijke ambtenaren, de leerkrachten lager onderwijs. De Onderwijzersbond vroeg eerst om een gelijkstelling met de gemeentesecretarissen, vervolgens om een gelijkschakeling met de staatsambtenaren en naar het einde van de jaren '60 toe zelfs om het emeritaat⁸⁸. Steeds werd een pensioenleeftijd van 55 jaar geëist. In de loop van

84. J. LORY, *Libéralisme...*, 62.

85. Alphonse Vandenpeereboom (1812-1884), advocaat, burgemeester van Ieper (1859), liberaal volksvertegenwoordiger (1848-1879), minister van binnenlandse zaken (1861-1868).

86. *Belgische Onderwijzersbond. Achtste algemeene vergadering gehouden te Brussel den 24 en 25 september 1864* (Brussel 1864), 9-10, 17-19.

87. J. F. J[ACOBS], Nog over het lot der onderwyzeren, *De Toekomst*, IV (1861) 304; J. M. DAUTZENBERG, Aan onze geëerde lezers, *Id.*, VI (1862/1863) 1-3; *Handelingen des Onderwijzersbond. Vergadering in september te Brussel gehouden, 1861 en 1862* (Brussel, 1863) 42; *Belgische Onderwijzersbond ... 1865*, 28.

88. *Belgische Onderwijzersbond ... 1864*, 9-10, 40-41; 1865, 64; *Le Progrès*, VIII, 45 (6 dec. 1868) 1018-1023; 48 (27 dec. 1868) 1073-1076; IX, 15 (15 april 1869) 257; 45 (5 dec. 1869) 866.

1866 ondersteunde de bond dan ook een petitiebeweging die door de radicaal-liberale onderwijspressiegroep Ligue de l'enseignement — waarover later meer — op gang werd gezet ten einde het pensioenstelsel voor de onderwijzers te wijzigen. Ook hier werd een centrale voorzieningskas en een gelijkstelling met de staatsambenaren gesuggereerd. Tegelijkertijd vroeg de Ligue een voordeliger wedderegeling. De Onderwijzersbond maakte van de behandeling van de petitities in de Kamer zelfs gebruik om de loftrumpet te steken over minister A. Vanpeereboom⁸⁹. Concrete regeringsmaatregelen in dit verband werden evenwel tijdens de bestaansperiode van de Onderwijzersbond niet genomen.

Welke desiderata had de Onderwijzersbond op het onderwijspolitieke vlak? Een herziening van de wet van 1842 werd nooit expliciet als eis gesteld. Hieruit mag men evenwel niet afleiden dat de georganiseerde onderwijzer de onderworpenheid t.o.v. de clerus als vanzelfsprekend aanvaardde. Vermindering van de greep van de kerk op het onderwijs stond als onmiddellijke eis, maar nergens verkondigde de bond het standpunt om de priester buiten de school te houden. Hierbij dacht men ongetwijfeld aan de beveiliging van de betrekking. Dergelijke maatregel werd immers geacht de ontvolking van de openbare school teweeg te brengen ten voordele van de vrije school⁹⁰. De godsdienst zelf werd nooit in vraag gesteld. De onderwijzer was een tolerante christen, bezielde met christelijke liefde, hij was de steun van de godsdienst, die in zijn functie verantwoordelijkheid droeg tegenover het opperwezen en zijn godsdienstig gevoel moest overdragen op de kinderen⁹¹. Spijts de voorgehouden neutraliteit zou de Onderwijzersbond nochtans het politieke terrein betreden met zijn standpunt in verband met het verplichte onderwijs. Hij mocht nog zuiver onderwijskundige overwegingen invoeren voor de invoering ervan, de kwestie was een politiek heet hangijzer. De vraag kwam immers uit de radicaal-liberale hoek, die er laïcisering had aan gekoppeld. Verlangens als leerplicht en kosteloos onderwijs werden evenmin gerealiseerd tijdens de bestaansperiode van de Onderwijzersbond, evenmin als het geëiste capaciteitskiesrecht voor de onderwijzer⁹². Zowel qua acties op het materiële als op het schoolpolitieke vlak vielen voor de bond bijgevolg weinig lauweren te rapen.

89. J. LORY, *Libéralisme ...*, 411-412; *Belgische Onderwijzersbond ... 1867*, 42-43; *De Toekomst*, XI (1867) 140.

90. *Handelingen ... 1857*, 14; *1859*, 14-15; J. F. JACOBS, Het catholiek congres en het onderwijs, *De Toekomst*, VIII (1864) 139-151, 238-242.

91. *Handelingen ... 1859*, 14, 28-34.

92. *Handelingen ... 1858*, 15, 19, 38; *1861-1862*, 16-20; *1863*, 30-33; *1864*, 12-13, 16, 19, 23-24.